

Instytut Pamięci Narodowej

<https://ipn.gov.pl/pl/archiw/dzialalnosc-naukowa-i-edukacyj/publikacje-internetowe/32847,Stefan-Bialek-Gromadzenie-materialow-archiwalnych-przez-Oddzialowe-Biuro-Udostep.html>
20.05.2024, 09:23

Stefan Białek „Gromadzenie materiałów archiwalnych przez Oddziałowe Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN we Wrocławiu. Próba podsumowania”

Gromadzenie dokumentów przez archiwum Instytutu Pamięci Narodowej odbywa się na podstawie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu z dnia 18 grudnia 1998 r. (Dz. U. Nr 155, poz. 1016, art. 25-29).

Zgodnie z Regulaminem Organizacyjnym Instytutu Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu z dnia 19 grudnia 2000 r. (§ 9 ust. 1-6) w oddziałach Instytutu za gromadzenie materiałów archiwalnych odpowiedzialne są Oddziałowe Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów, a w szczególności funkcjonujące w ich ramach Referaty Gromadzenia i Opracowywania oraz Obsługi Magazynów. We wrocławskim Oddziale IPN referat taki rozpoczął pracę we wrześniu 2001 r., jednakże Oddziałowe Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów (w skrócie OBUiAD) działało tutaj od grudnia roku 2000.

Już w drugiej połowie stycznia 2001 r. dwie archiwistki zostały oddelegowane do Sądu Okręgowego we Wrocławiu, gdzie do końca miesiąca przeglądały akta spraw karnych znajdujących się w zasobie tamtejszego archiwum zakładowego pod kątem wyłonienia tych, które powinny zostać przejęte przez IPN.

Po okresie intensywnej, trwającej od początku lutego pracy związanej z

Fot. 1. Archiwista OBUiAD we Wrocławiu w trakcie typowania akt sądowych w Srodzisz Śląskiej - 29.01.2003 r.

Fot. 2. Akta w archiwum zakładowym jednego z sądów rejonowych na Dolnym Śląsku przed przeglądem przez archiwistów OBUiAD we Wrocławiu.

Fot. 3. Przygotowanie transportu akt paszportowych z KWP we Wrocławiu - 05.11.2002 r.

Fot. 4. Transport akt paszportowych przejętych z KWP w Opolu - 27.03.2003 r.

Fot. 5. Transport akt paszportowych przejętych z KWP w Opolu - 10.04.2003 r.

Fot. 6. Rozładunek transportu akt paszportowych przejętych z KWP w Opolu w magazynie archiwalnym OBUiAD we Wrocławiu - 13.03.2003 r.

Fot. 7. Rozładunek akt przekazanych przez AWL Filia nr 2 we Wrocławiu - 18.02.2004 r.

Fot. 8. Rozładunek akt przekazanych przez AWL Filia nr 2 we Wrocławiu - 18.02.2004 r.

przyjmowaniem wniosków o udostępnienie akt, podjęte zostały systematyczne działania zmierzające do przejęcia materiałów

archiwalnych¹, mających utworzyć zasób archiwalny wrocławskiego Oddziału IPN. W kwietniu 2001 r. dwie archiwistki rozpoczęły przeprowadzanie skontrum materiałów archiwalnych po byłej Okręgowej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu we Wrocławiu, w wyniku którego zaistniała potrzeba wykonania z natury nowych spisów zdawczo-odbiorczych przekazywanej dokumentacji. Ostatecznie materiały te zostały przejęte od Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu we Wrocławiu 16 listopada 2001 r. Natomiast 14 listopada 2002 r. przekazano akta byłej Okręgowej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Opolu.

Natychmiast po uzyskaniu niezbędnych poświadczeń bezpieczeństwa osobowego, uprawniających do dostępu do informacji niejawnych, w maju 2001 r. czwórka² archiwistów OBUiAD przystąpiła do pracy w Delegaturze Urzędu Ochrony Państwa we Wrocławiu. Do września tegoż roku pomagali oni tworzyć spisy zdawczo-odbiorcze materiałów archiwalnych UB i SB. Proces przekazywania tego rodzaju dokumentacji - zabezpieczonej w specjalnych tekturowych pudłach, opieczętowanych malowniczo wyglądającymi pieczęciami lakowymi - rozpoczęła 26 września 2001 r. opolska Delegatura UOP. W ciągu tego jednego dnia przetransportowano do magazynu archiwalnego Oddziału IPN we Wrocławiu ponad dwa tysiące pudeł z teczkami operacyjnymi i tzw. materiałami administracyjnymi. Jeszcze w tym samym tygodniu archiwalia tego typu z terenu Dolnego Śląska zaczęła przekazywać

Delegatura UOP we Wrocławiu. Podobnie jak w przypadku akt przekazanych przez Delegaturę opolską, natychmiast po ustawieniu pudeł na regałach archiwalnych, wspólnie z funkcjonariuszami UOP sprawdzono zgodność naniesionych na nie sygnatur z informacjami zawartymi w spisach zdawczo-odbiorczych. W ciągu kilku dni wymagało to od kilkunastu archiwistów pracy do późnych godzin nocnych. Praktyka sprawdzania zgodności przejmowanych akt ze środkami ewidencyjnymi, za którymi je przekazano, była odtąd konsekwentnie stosowana w odniesieniu do wszelkiego rodzaju dokumentacji włączanej do zasobu.

Do 19 października główny zręb materiałów archiwalnych UB i SB, a także akt operacyjnych Wojsk Ochrony Pogranicza i Wojskowej Służby Wewnętrznej jednostek wojskowych MSW z Dolnego Śląska i Opolszczyzny został przetransportowany do archiwum wrocławskiego Oddziału IPN. Przekazywanie pozostałej części tej dokumentacji odbywało się na zasadzie cyklicznego dostarczania kolejnych dopływów aktowych, przygotowywanych na bieżąco przez jednostki organizacyjne UOP, a od końca czerwca 2002 r. Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. W ten sposób do zasobu archiwalnego OBUiAD we Wrocławiu trafiły akta osobowe funkcjonariuszy UB i SB z Dolnego Śląska i Opolszczyzny, kartoteki ogólnoinformacyjne i pomocnicze oraz zbiory biblioteczne WUSW w Opolu i Wrocławiu, mikrofilmy wykonane z akt operacyjnych, jak również stosunkowo niewielkie ilości przekazanych dodatkowo materiałów operacyjnych i administracyjnych. Ostatnia partia materiałów archiwalnych SB została przekazana 29 października 2004 r. przez wrocławską Delegaturę ABW.

Przygotowanie akt większości

pozostałych instytucji, zobowiązanych do ich przekazania, zostało w znacznej mierze, a często nawet całkowicie przeprowadzone przez archiwistów OBUiAD. Warto podkreślić, że jedyną instytucją, która obyła się w tym względzie bez pomocy pracowników IPN było Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Na zasadzie użyczenia przejęto stąd 12 czerwca 2003 r. dobrze zachowany i częściowo opracowany zespół akt Wojskowej Prokuratury Rejonowej we Wrocławiu. Wprawdzie ustawa o IPN nałożyła obowiązek przygotowania podlegających przejęciu archiwaliów na przekazujące je jednostki organizacyjne, jednakże pierwsze rozmowy z kierownictwem poszczególnych instytucji wykazały wyraźną tendencję do zawężonego interpretowania przepisów tej ustawy, precyzujących jakiego typu dokumentacja powinna zostać przekazana. Często okazywało się, że - mimo wcześniejszych deklaracji kierownika jednostki, iż nie posiada ona akt podlegających przekazaniu - pracownicy IPN dokonujący przeglądu archiwum zakładowego natrafiali na sprawy ewidentnie nadające się do przejęcia. Niejednokrotnie wprost informowano OBUiAD, że taka lub inna instytucja nie jest w stanie rzetelnie przygotować materiałów ze swego zasobu z prozaicznej, ale niezależnej od niej przyczyny - braków kadrowych, które bardzo utrudniają jej bieżącą pracę, nie mówiąc już o zadaniach dodatkowych.

Zwykle proces przygotowania akt do przejęcia rozpoczynała mozolna praca archiwistów OBUiAD przy typowaniu spraw w archiwach zakładowych, polegająca najczęściej na przeglądaniu każdej zachowanej teczki. W stosunkowo rzadkich przypadkach zapisy w repertoriach lub innych środkach ewidencyjnych określały charakter sprawy na tyle dokładnie, że

umożliwiały odstępianie od tej zasady.

Wyłączone z zasobu archiwum zakładowego akta ujmowano następnie w spisie zdawczo-odbiorczym. Stanowił on załącznik do protokołu przekazania materiałów archiwalnych, za którym, po uprzednim sprawdzeniu ich zgodności ze spisem zdawczo-odbiorczym, akta były odbierane przez archiwistę wrocławskiego Oddziału IPN (fot. 1).

Opisany sposób postępowania stosowany był przede wszystkim w trakcie przejmowania dokumentacji z archiwów zakładowych prokuratur i sądów oraz aresztów śledczych i zakładów karnych.

Wkrótce po podjęciu przez archiwistów OBUiAD prac nad przygotowaniem archiwaliów w Delegaturze UOP we Wrocławiu, w sierpniu 2001 r. przystąpiono ponownie do przerwanego w końcu stycznia typowania akt spraw w archiwum Sądu Okręgowego we Wrocławiu. Nieco później, w listopadzie tegoż roku rozpoczęto przeglądanie dokumentacji w archiwum Prokuratury Okręgowej we Wrocławiu, zaś w grudniu w archiwum Aresztu Śledczego we Wrocławiu. Prace te zapoczątkowały długotrwały proces przejmowania akt z powszechnych i wojskowych sądów i prokuratur oraz jednostek organizacyjnych więziennictwa (fot. 2). W przypadku akt sądowych pozostał do przejęcia jeden dopływ z Sądu Okręgowego we Wrocławiu. Akta prokuratorskie zgromadzono do 26 marca 2004 roku, natomiast dokumentację z aresztów śledczych i zakładów karnych do 26 kwietnia tego roku.

Jakkolwiek akta prokuratorskie, sądowe i penitencjarne różnią się między sobą zarówno pod względem formalnym, jak i treściowym, co w prosty sposób wynika z odmienności zadań wykonywanych przez wytwarzające je instytucje, to zdarza się, że stanowią one poniekąd kontynuację tej samej sprawy, dokumentując losy konkretnych ludzi i wszczęte przeciwko nim represje na różnych etapach ich realizacji. Wraz z aktem oskarżenia prokuratura kierowała sprawę do sądu, który po wydaniu wyroku pozbawienia wolności przekazywał skazanego organom więziennictwa. Często jednak już na etapie śledztwa prokurator stosował sankcję ograniczenia wolności poprzez umieszczenie podejrzanego w areszcie śledczym. Niestety, bardzo rzadko taka komplementarność znajduje odbicie w materiałach przejętych do zasobu wrocławskiego Oddziału IPN. Najczęściej okazuje się, że przekazane akta penitencjarne nie posiadają swych odpowiedników prokuratorskich i sądowych, które zostały już wybrakowane w archiwach zakładowych. Zdarza się jednak, że jako materiał uzupełniający służą w takich przypadkach zachowane akta operacyjne SB.

Mówiąc o materiałach sądowych, warto zaznaczyć, że oprócz pewnych typowych grup spraw karnych, dotyczących np.: rozmaitych przejawów działalności niepodległościowej lub opozycyjnej, nielegalnych przekroczeń granicy z zamiarem udania się na Zachód czy znieważania funkcjonariuszy publicznych, przejęto również akta spraw rozpatrywanych

przez sądy okręgowe na mocy ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (sygnatura sądowa III Ko.). Częstokroć zawierają one cenne relacje i dokumenty dotyczące różnorodnych represji, jakich wnioskodawcy lub ich bliscy zaznali ze strony funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa PRL i ZSRR. Podobną wartość mają także przekazane przez sądy rejonowe akta spraw cywilnych (sygnatury sądowe: Zg i Ns), dotyczące stwierdzenia zgonów i uznania za zmarłe osób, które poniosły śmierć lub zginęły w wyniku działań wojennych oraz prześladowań ze strony okupantów od 1939 do 1945 r.

Niewątpliwie największą część zasobu archiwalnego zgromadzonego przez OBUiAD we Wrocławiu stanowią akta przekazane przez Komendy Wojewódzkie Policji w Opolu i we Wrocławiu. Prace związane z przygotowaniem transportu tych materiałów rozpoczęto w październiku 2001 r. Po raz ostatni akta przekazywane przez Policję przyjęto 27 października 2004 r. z Komendy Wojewódzkiej we Wrocławiu. W tym okresie przekazane zostały akta osobowe funkcjonariuszy MO, UB i SB, akta administracyjne jednostek organizacyjnych MO oraz akta paszportowe z Dolnego Śląska i Opolszczyzny (fot. 3-4).

Prace te wymagały stałego zaangażowania od kilku do kilkunastu archiwistów IPN³. Wykazali się oni dużym poświęceniem, zwłaszcza przygotowując od początku 2002 do kwietnia 2003 r. duże transporty akt paszportowych we Wrocławiu (fot. 5), Wałbrzychu, Jeleniej Górze i Opolu (fot. 6). Wiązało się to z uciążliwymi dojazdami w okresach od kilku tygodni do czterech miesięcy oraz pracą w bardzo trudnych warunkach lokalowych.

Kolejną grupę akt, stanowiących obecnie część składową zasobu archiwalnego OBUiAD we Wrocławiu, stanowią akta użyczone przez Archiwum Wojsk Lądowych Filii Nr 2 we Wrocławiu. Tworzą ją akta sądów i prokuratur wojskowych z Dolnego Śląska i Opolszczyzny, a także archiwalia 15 Pułku Wojsk Obrony Wewnętrznej w Prudniku oraz Ośrodka Szkolenia Obrony Cywilnej w Prudniku. Również przygotowanie tych materiałów, sporządzanie spisów zdawczo-odbiorczych i transporty akt obciążały przede wszystkim archiwistów IPN (fot. 7-8). Spisywanie dokumentacji rozpoczęto w grudniu 2002 r. Znakomitą większość z tych archiwaliów przejęto do 22 marca 2004 r. Natomiast pozostałe zostały przekazane 21 września tegoż roku.

Najmniejszą, aczkolwiek istotną część zasobu archiwalnego wrocławskiego Oddziału IPN stanowi stale wzbogacany zbiór darowizn, przekazanych głównie przez osoby prywatne. Znajdują się w nim nie tylko wspomnienia i dokumenty dotyczące losów Polaków w latach 1939-1990, lecz także pojedyncze egzemplarze wydawnictw bezdebitowych, ulotek, fotografii i dokumentów urzędowych oraz korespondencja organizacji społecznych i taśmy magnetofonowe z nagraniami audycji radiowych. Dla pracowników IPN materiały te są tym cenniejsze, iż stanowią pośredni dowód zaufania, jakim darczyńcy obdarzyli tę nowo

powstałą instytucję.

Ogółem wielkość zasobu archiwalnego Oddziału IPN we Wrocławiu wynosi, wg stanu z dnia 5 listopada 2004 r., 8284 metry bieżące, z czego darczyńcy przekazali ponad dwa metry, Policja ponad 6098 metrów (w tym ponad 5688 m akt paszportowych), UOP i ABW ponad 1513 metrów, Archiwum Wojsk Lądowych Filia Nr 2 we Wrocławiu ponad 330 metrów, powszechne i wojskowe sądy oraz prokuratury ponad 218 metrów, Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu ponad 61 metrów, areszty śledcze i zakłady karne ponad 39 metrów, Archiwum Państwowe we Wrocławiu - 20 metrów.

Gromadzenie tego zasobu - jednego z większych na Dolnym Śląsku - zajęło archiwistom OBUiAD we Wrocławiu ponad trzy lata intensywnej pracy⁴. Warto podkreślić, że zwykle trzeba ją było wykonywać w pomieszczeniach archiwów zakładowych, co w obecnej rzeczywistości polskich urzędów jest zazwyczaj równoznaczne z długotrwałym przebywaniem w niskich, źle oświetlonych, zakurzonych, wilgotnych, obfitujących w rozmaite grzyby, pleśnie i drobnoustroje oraz nieogrzewanych izbach piwnicznych lub poddaszach.

Szczególnego zaangażowania i włożenia dużego wysiłku fizycznego archiwistów, a na pewnym etapie również naukowców z Oddziałowego Biura Edukacji Publicznej i pracowników pionu ochrony, wymagało przetransportowanie głównej części materiałów przekazanych przez UOP, akt osobowych i administracyjnych przekazanych przez Policję, a zwłaszcza przejmowanych w największych ilościach akt paszportowych.

Wstępną ewidencją zgromadzonego zasobu, sporządzoną w znakomitej większości przez archiwistów IPN lub przy ich udziale, objęto też wszystkie rodzaje przejmowanej dokumentacji za wyjątkiem właśnie akt paszportowych. Tylko najstarsze z nich, dotyczące głównie wyjazdów emigracyjnych z terenu Dolnego Śląska w latach 50. i 60. ubiegłego stulecia, przekazano za spisami zdawczo-odbiorczymi.

Niewątpliwie zasób archiwalny Oddziału IPN we Wrocławiu należy w dalszym ciągu traktować jako otwarty. Będzie on jeszcze wzbogacony o nowe dopływy aktowe, wiadomo nam bowiem o przygotowaniach niektórych instytucji do ich przekazania. Jednakże zakrojoną na szeroką skalę akcją gromadzenia materiałów archiwalnych, którą znamionował aktywny udział pracowników IPN w przygotowaniu akt oraz ich transporcie, należy uznać za zakończoną. Przed archiwistami wrocławskiego OBUiAD stoją w związku z tym nowe zadania, polegające na stworzeniu zgromadzonej dokumentacji odpowiednich warunków przechowywania, jej konserwacji, opracowaniu i udostępnianiu, jak również na popularyzacji tego niezwykle cennego zasobu archiwalnego.

¹ W momencie przystąpienia do prac związanych z przejmowaniem akt przyjęto, że wszystkie materiały gromadzone przez OBUiAD we Wrocławiu będą w jego zasobie traktowane jako materiały archiwalne, nawet jeśli wytwarzająca je instytucja zaliczyła je do dokumentacji niearchiwalnej. W założeniu tym kierowano się kilkoma istotnymi przesłankami, wśród których na pierwszym miejscu wymienić należy zapis preambuły do ustawy o IPN-KŚZpNP mówiący m.in. o tym, że: "żadne bezprawne działania państwa

przeciwko obywatelom nie mogą być chronione tajemnicą ani nie mogą ulec zapomnieniu...". Nierzadko przejęte akta zakwalifikowane zostały przez ich twórcę do dokumentacji niearchiwalnej, mimo iż posiadają oczywiste znaczenie historyczne. Dotyczy to min. materiałów o charakterze operacyjnym oraz akt osobowych funkcjonariuszy UB, SB i MO, akt postępowań prokuratorskich i sądowych oraz akt osób represjonowanych z motywów politycznych osadzonych w zakładach karnych, aresztach śledczych i obozach odosobnienia. Poza tym również w odniesieniu do dokumentacji administracyjnej UB i SB, często posiadającej istotnie tylko czasowe, praktyczne znaczenie dla jej twórcy, należy uznać jej archiwalny charakter. Może ona stanowić ważne źródło m.in. w badaniach nad strukturą SB, metodami i zakresem jej działania,

² W czerwcu oddelegowano dodatkowo dwie archiwistki oraz jednego pracownika pionu ochrony, którzy posiadali poświadczenie bezpieczeństwa osobowego. W schyłkowym okresie przygotowań do przekazania akt UB i SB, we wrześniu 2001 r. do pracy tej zaangażowano również trzech pracowników Oddziałowego Biura Edukacji Publicznej IPN we Wrocławiu.,

³ Było to możliwe dzięki znacznemu zwiększeniu liczby osób zatrudnionych w charakterze archiwistów OBUiAD pod koniec 2002 r. Ewolucja etatowa OBUiAD w latach 2000-2004 przedstawia się następująco: 15.12.2000 r. - 1 os., 15.01.2001 r. - 3 os., 01.02.2001 r. - 5 os., 05.02.2001 r. - 6 os., 19.02.2001 r. - 11 os., 10.05.2001 r. - 12 os., 01.06.2001 r. - 14 os., 02.07.2001 r. - 16 os., 03.09.2001 r. - 20 os., 02.11.2001 r. - 25 os., 19.11.2001 r. - 26 os., 02.12.2001 r. - 27 os., 05.12.2001 r. - 28 os., 10.12.2001 r. - 30 os., 20.11.2002 r. - 35 os., 02.12.2002 r. - 36 os., 01.01.2003 r. - 35 os., 01.04.2003 r. - 34 os., 02.06.2003 r. - 35 os., 01.07.2003 r. - 37 os., 30.11.2003 r. - 36 os., 15.12.2003 r. - 37 os., 08.10.2004. - 36 os., 25.10.2004 r. - 35 os., przy czym jedna osoba od września 2004 r. przebywa na urlopie bezpłatnym. Należy podkreślić, że zwłaszcza w latach 2001-2003 Referatowi Gromadzenia i Opracowywania oraz Obsługi Magazynów w pracach związanych z gromadzeniem zasobu archiwalnego OBUiAD we Wrocławiu bardzo wydajnie i ofiarnie wspomagali archiwiści dwóch pozostałych referatów funkcjonujących w jego ramach: Referatu Udostępniania oraz Referatu Ewidencji i Informacji.

⁴ Wielkość zasobu na koniec 2001 r. wynosiła 1358 mb (w tym: z UOP 1250 m, z Policji 53 m, z OKŚZpNP 40 m, z sądów powszechnych 15 m), na koniec 2002 r. 5741 mb (w tym od darczyńców ponad 1 m, z Policji 4122 m (w tym akt paszportowych ponad 3864 m), z UOP i ABW ponad 1370 m, z powszechnych i wojskowych sądów oraz prokuratur ponad 164 m, z OKŚZpNP ponad 61 m, z aresztów śledczych i zakładów karnych 21 m), na koniec 2003 r. 7879 mb (w tym od darczyńców ponad 2 m, z Policji ponad 6076 m (w tym akt paszportowych ponad 5688 m), z UOP i ABW ponad 1480 m, z powszechnych i wojskowych sądów oraz prokuratur ponad 207 m, z OKŚZpNP ponad 61 m, z aresztów śledczych i zakładów karnych ponad 30 m, z Archiwum Państwowego we Wrocławiu 20 m).

**Autor jest kierownikiem Referatu Gromadzenia,
Opracowywania i Obsługi Magazynów
w Oddziałowym Biurze Udostępniania
i Archiwizacji Dokumentów IPN we Wrocławiu.**